

РОЗДІЛ 12 ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12 +340 (37).

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.65.73>

УГОДА ПРО ПРИМИРЕННЯ В РИМСЬКОМУ ПРАВІ (СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ КОНТЕКСТ)

Вовк В. М.

*доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії та історії держави і права
Хмельницького університету управління і права імені Леоніда Юзькова, м. Хмельницький
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0588-2095>*

Вовк В. М. Угода про примирення в римському праві (соціокультурний контекст)

У статті висвітлено зміст мирової угоди як альтернативного способу врегулювання правових спорів на основі аналізу основних системотворчих підвалин квіритської культури та положень староримського права. Акцентовано увагу на тому, що в сучасному правовому житті особливе місце відводиться несудовим та досудовим, в деяких випадках присудовим, способам врегулювання правових спорів, що є підтвердженням загальної тенденції гуманізації і демократизації судочинства. Обґрунтовано необхідність звертання до історичного контексту виникнення та формування мирової угоди як правового інституту з метою кращого розуміння природи та механізму цього альтернативного способу врегулювання спорів, оскільки римське право було і залишається основою сучасних правових систем європейських держав. Досліджено етапи розвитку мирової угоди як альтернативного способу врегулювання спорів на тлі давньоримської культури та висвітлені основні характерні риси цього інституту: добровільність (сторони добровільно приймають рішення про примирення), альтернативність (сторони мають вибір між судовим, несудовим і досудовим врегулюванням спору), невизначеність (сторони або сторона спору не впевнені у судовому рішенні на свою користь), компромісність (сторони, домовляючись, досягають компромісу у конкретних питаннях). При цьому акцентується увага на тому, що першопочатково римляни для залагодження спору в несудовій формі не потребували третьої особи (посередника, медіатора). З тексту статті випливає, що в римському праві мирова угода сформувалася як договір, тобто на етапі свого зародження вона представляла собою інститут матеріального права (договір) з процесуальними наслідками. В межах вітчизняного соціокультурного контексту застосування мирової угоди як різновиду альтернативного способу врегулювання спорів є шляхом пошуку нових ефективних способів врегулювання міжіндивідуальних відносин. Методика дослідження представлена сукупністю філософських та загальнонаукових методів. Визначальними серед яких є порівняльний та герменевтичний, а також соціокультурний та аксіологічний підходи.

Ключові слова: римське право, примирення, медіація, мирова угода, альтернативний спосіб вирішення спору

Vovk V. Conciliation agreement in the Roman law (sociocultural context)

The article provides insight into the content of the conciliation agreement as an alternative to settle the legal disputes based on the analysis of the key strategic foundations of the Quirite culture and provisions of the law of Ancient Rome. A special emphasis is placed on the fact that the extrajudicial, pre-judicial, and in some cases intra-judicial methods of the settlement of legal disputes are nowadays given a high status in the legal environment that confirms the general tendency to the humanization and democratization of the judicial proceedings. The article substantiates the necessity of going back to the historical context of appearance and formation of the conciliation agreement as a legal institute to improve the understanding of the nature and mechanism of this alternative method of dispute settlement, since the Roman law was and still is a foundation of modern legal systems of the European states. The stages of the development of conciliation agreement as an alternative method of dispute settlement were studied against the background of the culture of Ancient Rome and the main characteristic features of this institute were addressed, mainly: voluntary involvement (the parties pass a voluntary decision on reconciliation), alternativeness (the parties have to choose between the judicial, extra-judicial and pre-judicial dispute settlement), uncertainty (of the party or the party to the dispute is uncertain about the court decision in its favor), compromise

(reaching an agreement, the parties arrive at a compromise in certain issues). In this case, it is emphasized that initially to settle the dispute extrajudicially, the Romans did not need any third parties (mediators). Following from the article, the conciliation agreement in the Roman law has formed as a contract, i.e. at its initial stage, it was the material law institute (contract) with the procedural consequences. Within the national sociocultural context, the application of conciliation agreement as an alternative method of dispute settlement is a way of searching for the new efficient methods of settlement of inter-individual relations. The research methodology is represented by a set of philosophical and general scientific methods. Determinants of which are comparative and hermeneutic, as well as socio-cultural and axiological approaches

Key words: Roman law, reconciliation, mediation, conciliation agreement, an alternative method of the dispute settlement

Із усіх способів припинення спорів, які породжуються між людьми тими різноманітними до безкінечності відносинами, в які вони стають одне з одним, самим щасливим за своїми наслідками є мирова угода.

Биго-де-Преамене

Постановка проблеми. Впродовж останнього десятиліття українська наукова спільнота переймається питаннями альтернативних способів вирішення спорів. Деякі з них, без перебільшення, стали трендами в освітньому і науковому житті (яскравим прикладом чого є медіація). Як і будь-який тренд медіація ще захоплює своєю новизною, розпіареністю і великою кількістю публікацій на цю тему як наукового та і ненаукового характеру (пости в соцмережах, публікації в блогах, «експертні» оцінки тощо). При цьому згоди серед вітчизняних науковців щодо форм альтернативних способів вирішення спорів, їх учасників, стейкхолдерів та процедури на сьогодні ще немає.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням мирової угоди в римському праві присвячені праці Д. Дождева, С. Агафонова, Г. Гарридо, Р. Калюжного, Л. Кофанова

Мета статті. На нашу думку, щоб краще зрозуміти специфіку окремих способів альтернативного врегулювання спорів, слід звернутися до першовитоків і з'ясувати як і коли сформувалися ці способи. Ця стаття присвячена з'ясуванню світоглядних підвалин та історії формування такого альтернативного способу врегулювання спору як мирова угода.

Виклад основного матеріалу. Звертання до римської правової спадщини (особливо в царині цивільного права та судочинства) є постійно актуальним процесом, оскільки, перефразовуючи вислів А. Уайтхеда про філософію Платона, можна стверджувати, що вся історія розвитку європейського права є не чим іншим як примітками на полях кодексів і конституцій Стародавнього Риму. Сьогодні, і для українських правових реалій зокрема, є актуальними питання досудового і несудового врегулювання правових спорів, зокрема у формі мирової угоди. Як зазначає М. Яснюк, «про мирові угоди в цивільному судочинстві, як одного з найдавніших і доволі значимих процесуальних інститутів написано доволі багато. Проте лише сьогодні питання примирних процедур не лише в цивільному, але і в адміністративному, господарському, кримінальному процесах набувають свого нового значення та розвитку. В першу чергу це пов'язано з демократизацією і гуманізацією судочинства, формуванням нового громадянського суспільства, де перевагу в спорах повинні отримувати не кінцеві судові рішення у справі, а примирні процедури, як раціональний, оперативний спосіб вирішення цивільних спорів» [1]. Положення римського права, попри те, що є продуктом давно зниклої культури і держави, зберігають свою актуальність і сьогодні. За час існування Римської держави її правова система зазнавала суттєвих модифікацій, змістовних і формальних змін, що було відповідно тогочасного права на сучасні для нього виклики. Європейська правова культура знає декілька «реінкарнаційних» форм римського права, які успішно виконували своє призначення – врегульовували суспільні відносини, захищали права людини, були гарантом відновлення порушеного права і справедливості. Римське право стало горнилом, в якому переплавилися правові звичаї племен Апеннінського півострова, елементи правової культури сусідніх держав, правові здобутки завойованих народів. Низка правових інститутів, запозичених римським правом з інших правових культур, набули розвитку саме в контексті римської правової культури і часто сприймаються як суто римське надбання. Слід зазначити, що римляни завжди були зацікавленими у запозиченні передового досвіду інших народів, але при цьому чітко дотримувалися одного правила – все запозичене має набути римської форми. Формалізм як один із засадничих принципів облаштування соціального життя був однією із опор римської культури. Сьогодні ми можемо констатувати, що «початок розвитку європейських процедур врегулювання спорів здебільшого був обумовлений появою римського права і процесу як незмінної і сьогодні історичної цінності для законотворчості, юридичної освіти і культурної спадщини» [1]. Мирова угода як один із способів оформлення домовленості про врегулювання спору і тепер широко використовується в судовій практиці багатьох країн, а в Україні такий засіб припинення виробництва судового розгляду цивільних справ закріплений у Цивільному процесуальному кодексі України [2].

Попри те, що римляни були впевнені у справедливості і передбачуваності результату судового розгляду своєї справи, вони розробили низку інститутів досудового і несудового врегулювання спорів. Судовий розгляд справи (йдеться про цивільні справи) міг мати місце в тих випадках, коли сторони не змогли вирішити свою проблему завдяки преторській діяльності або ж не змогли домовитися.

Найбільш типовою і найбільш вживаною несудовою формою врегулювання правових спорів в Стародавньому Римі була мирова угода (*transactio*), яка представляла собою угоду про взаємні поступки. Застосування мирової угоди Р. Йерінг пояснював суто утилітарними чинниками: «потреба вирішення правових спорів не всюди задовольнялася одним і тим же способом. Деякі народи вдаються з цією метою до божества, і воно дає рішення через суд Божий, через оракула, жереб і так далі; інші звертаються за допомогою до уряду... Зовсім інший шлях споконвічно обрав римський народ і розвиток наступних часів не зміг приховати цю думку первісного часу. Це є договірне вирішення правових спорів» [3, с. 144]. Таким чином Р. Йерінг підкреслював, що свого теоретичного обґрунтування та закріплення в нормах чинного права юридична конструкція мирова угода набула ще у староримські часи.

Широке застосування мирової угоди в правовій практиці Стародавнього Риму було пов'язане, як уже зазначалося, із такою світоглядною засадою римської культури як утилітаризм. Оскільки в основі судових процесів того часу лежав принцип змагальності сторін, то це накладало додаткові обтяження на учасників судових змагань. Сторони спору були зобов'язані самі надавати докази своєї правоти, навіть при законності висунутих вимог, а тому римське право передбачало можливість мирової угоди за таких обставин:

- неможливість надати докази своєї правоти;
- бажання зберегти кошти (усі види судових процесів в Римі передбачали внесення коштів, як то сакрамент, судові витрати тощо);
- бажання зберегти майно.

Першою текстуальною згадкою мирової угоди були Закони XII Таблиць, які містили норми щодо можливості мирових угод в приватному або деліктному праві. Основна ідея таких угод «зчитується» по тексту правової пам'ятки: сторони спору можуть уникнути судового процесу і покарати винного. Прикладами таких норм можуть слугувати п. 7 Таблиці I: «якщо [сторони] не приходять до згоди, нехай [вони] до півдня зійдуться для тяжби на форумі або на коміціумі» [4, с. 4]; п. 2 Таблиці VIII: «якщо завдасть членушкодження і не помириться з [потерпілим], то нехай і йому самому буде завдане те ж саме». Як видно із тексту Таблиць, римляни ще не виробили технічних вимог до укладання мирової угоди, але уможлиблюють її як спосіб вирішення спору. Тому можна погодитися з зауваженнями С. Матвеевої, що «на ранньому етапі розвитку римського права мирова угода ще не розглядалася як повноцінний договір, яким стала пізніше. В Законах XII Таблиць не регламентувалася процедура укладання угоди, були відсутні норми, які стосуються її умов, підстав недійсності, і навіть не містилося самого поняття мирової угоди» [5].

Особливістю римського правового життя є той факт, що римляни на практиці застосовували і мали справу з конкретними правовими явищами, але досить пізно виробляли для них юридичне поняття, а в деяких випадках навіть цього не зробили (наприклад, у Римі існували юридичні особи – колегії, ремісничі об'єднання, фіск – але саме поняття «юридична особа» є здобутком XVII століття). Щодо юридичного поняття «*transactio*», то воно сформувалося в межах класичного римського права як результат об'єднання двох латинських слів «*trans*» - «через; з іншого боку» [6, с. 24] та «*actio*» - «позов, скарга, судова справа» [6, с. 25]. Для цього періоду розвитку римського права характерним є розгляд мирової угоди як одного із способів добровільного припинення зобов'язань, така угода була формою прощення боргу, формою відмови від вимог однієї із сторін (в результаті чого одна із сторін могла отримати менше, аніж очікувала, або мав місце факт зменшення вимог сторін одне до одного).

В титулі XV другої книги Дигест Юстиніана «Про мирові угоди» уже зазначається, що *transactio* має відповідати встановленим вимогам, попри те, що мирові угоди вважаються приватною справою сторін:

- мирова угода не повинна завдавати шкоди праву інших сторін і має відповідати чинному праву;
- мирові угоди укладалися уповноваженими особами;
- мирова угода повинна бути затвердженою посадовою особою (претором, суддею);
- сторони могли укласти мирову угоду на будь-якій стадії судового процесу (не лише на стадії розгляду справи у судді (*in iudicio*), але і на стадії досудового розгляду спору у претора (*in iure*)).

Що могло стати причиною виникнення мирової угоди як способу вирішення спору на противагу судовому. Суд, судовий розгляд справи – це фінансово-, енерго- і темпоральнозатратний процес. А в умовах докласичного періоду римського права судовий процес був ще й дорогим і заформалізованим, окрім того мав низку суттєвих календарних обмежень, тобто були чітко визначені дні, коли дозволялося подавати позов або вчиняти правосуддя. Римляни, в силу згаданого утилітаризму, постійно експериментували із

віднайденням способів врегулювати спори і конфлікти, які були і залишаються іманентною властивістю людського життя.

Є ще один момент в існуванні несудового врегулювання спору, в нашому випадку мирової угоди. Йдеться про наявні варіанти вирішення проблеми та свободу вибору суб'єкта того чи іншого варіанту. Тобто, чим розвинутіша та ефективніша система правового регулювання в суспільстві, тим більший вибір форм та інструментів для залагоджування спорів і конфліктів вона містить. В межах римської правової культури наявною була низка таких форм: змагання (аналог давньогрецькому агону), судовий процес, мирова угода, гадання. Дві із вказаних форм врегулювання спорів пережили своїх творців – суд і мирова угода (модифікації якої в сучасному світі різноманітні і в сучасності її відносять до альтернативних способів врегулювання спорів).

Суттєвим моментом мирової угоди була її добровільність. Тобто сторони добровільно приймали рішення про припинення спору, усвідомлюючи її наслідки, оскільки мирова угода давала можливість сторонам визначити результат спору, змінізувати різні ризики, а також зберегти доброзичливі відносини між опонентами.

Також на користь укладання мирової угоди в Римі слугувала і невпевненість у майбутньому рішенні суду. В 50-ій книзі «Коментарів до едикту» Ульпіан зауважував: «хто укладає мирову угоду, той ніби вступає в домовленість про сумнівну справу і про те, що перебуває в невизначеному стані і незакінченому спорі» [4, с. 297]. Для римлян, таким чином, очевидним було те, що мирова угода укладалася в силу невизначеності відносин (сторони вступили в судовий спір, результат якого був сумнівним, тобто неоднозначним). Така невизначеність могла стосуватися суб'єкта спірного права, обсягу прав вимоги тощо. Обсяг прав вимоги носив ситуативний характер, оскільки міг детермінуватися низкою життєвих обставин.

Висновки і пропозиції. Мирова угода стала одним із таких дієвих способів залагодження спорів і в подальшому була реципійована європейськими правовими системами. В часи свого становлення мирова угода в Стародавньому Римі мала матеріально-правову сутність і договірну природу, носила ситуативний характер.

Список використаних джерел:

1. Мирова угода як альтернативний засіб вирішення спорів URL:<https://old.libr.dp.ua/site-libr/?idm=1&idp=209&ida=1364>
2. Котенко Я. В. Особливості впровадження мирової угоди: вітчизняна практика та зарубіжний досвід. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/634697.pdf>.
3. Иеринг Р. Дух римского права на различных ступенях его развития. Ч. 1 / Перевод с 3-го исправленного немецкого издания. СПб.: Тип. В. Безобразова и Ко, 1875.
4. Дигесты Юстиниана. Том 1. М.: Статут, 2002. 584 с.
5. Матвеева С. Д. Формирование конструкции мировой сделки в римском частном праве. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-konstruktsii-mirovoy-sdelki-v-rimskom-chastnom-prave>
6. Дождев Д.В. Римское частное право: Учебник для вузов. М.: Изд-во НОРМА, 2003. 524.